

תמונת המאקרו של המשק בשנת 2016

גלעד ברנד ואבי וייס*

בתום שנת 2016 התמונה המאקרו-כלכלית בישראל מעורבת. ניכרת אמנם האטה בצמיחת המשק (ראו הפרק "מגמות בצמיחת המשק" בחלק זה), אך מבחינת שוק העבודה המצב טוב מאוד ויש סימנים לכך שהמשק במצב הקרוב לתעסוקה מלאה. הנתונים עבור הרבעון הראשון של השנה העלו אמנם חשש מסוים למיתון, אך במרוצת השנה נתוני הצמיחה דווקא השתפרו והתמ"ג צפוי לצמוח ב-3.5 אחוזים¹ – שיעור נמוך מעט ביחס לעבר אך גבוה משיעור הצמיחה בשנתיים הקודמות.

בהמשך למגמה של השנים האחרונות, גם השנה הגידול בביקוש המצרפי נתמך בהתרחבות מהירה של הצריכה הפרטית. התרחבות זו מתאפשרת הודות לעלייה חדה יחסית בשכר בשנתיים האחרונות, לעלייה בתעסוקה ולהזולה באשראי הצרכני. לצד זאת נמשכת ההאטה בייצוא וקיימת אמנם התאוששות בנתוני ההשקעות, אך זו נובעת בעיקר מפעילות של חברה גדולה אחת (אינטל)² ואינה משקפת את יתר החברות במשק.

גם בשנת 2016, כמו בכל השנים האחרונות, הבלם העיקרי לצמיחה מהירה יותר במשק היה הפריון הנמוך – שעל פי אומדנים מוקדמים, צפוי לעמוד השנה על שיעור צמיחה שלילי³. פריון העבודה בישראל עומד רק על כ-76 אחוז מזה של ממוצע מדינות ה-OECD וכ-64 אחוז בלבד מזה של מדינות ה-G7. נתון מטריד יותר הוא שישראל אינה סוגרת את הפערים הללו, וצמיחת הפריון במדינה אטית בהשוואה למדינות מפותחות נוספות (בנק ישראל, 2013; רגב וברנד, 2015).

בשוק העבודה ניתן להבחין בשנה האחרונה בהתפתחויות חיוביות. השכר הריאלי עלה בשלושת הרבעים הראשונים של השנה בכ-2.3 אחוזים (ביחס לתקופה המקבילה אשתקד), לאחר עלייה של כ-3.1 אחוזים בשנה הקודמת. עליות השכר הללו הן חריגות לעומת עליות השכר הנמוכות מאוד בשנים שלפני כן. כך, למשל, השכר הריאלי הממוצע עלה בשנים 2005–2014 בשיעור שנתי ממוצע של 0.5 אחוזים. מגמה זו אינה נובעת רק מחוסנו של שוק העבודה, אלא גם מהירידה ביחס שבין המחירים לצרכן למחירי התוצר (ראו זרקור). נוסף על עליית השכר חלה גם התרחבות בשוק העבודה, שבאה לידי ביטוי בעלייה נוספת בשיעור ההשתתפות לצד המשך הירידה באבטלה. העלייה בתעסוקה לוותה השנה גם בעלייה בממוצע השעות למועסק, לאחר כמה שנים של ירידה. כמו כן נרשמה עלייה

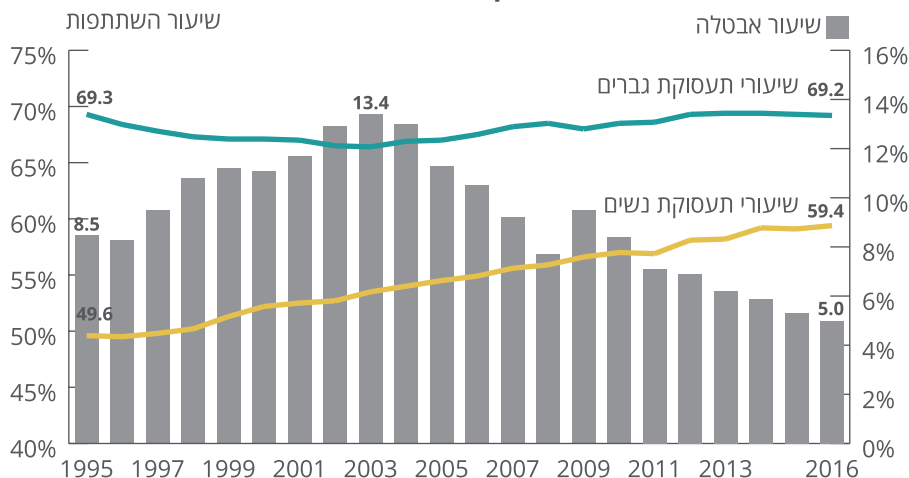
* גלעד ברנד, חוקר במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל; פרופ' אבי וייס, מנכ"ל מרכז טאוב ופרופסור במחלקה לכלכלה באוניברסיטת בר-אילן.

1 לפי בנק ישראל. לעומת זאת, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה צופה גידול של 3.8 אחוזים בתוצר. 2 ברבעון השלישי של שנת 2016 נרשם גידול חד בסעיף ייבוא של מכונות וציוד אחר, הנובע מהשקעות של חברת אינטל. השקעות אלו צפויות להימשך גם במהלך שנת 2017.

3 על פי האומדנים המוקדמים לשלושת הרבעונים הראשונים של 2016, נרשמה ירידה של 1.5 אחוזים בפריון העבודה בהשוואה לתקופה המקבילה אשתקד. ראו דיון בפרק "מגמות בצמיחת המשק" לגבי גורמים אפשריים לירידה בצמיחת הפריון בחמש השנים האחרונות.

בשיעור המשרות הפנויות. עלייה זו, לצד הירידה באבטלה, מבטאת תהליך התהדקות של שוק העבודה⁴ (תרשים 10 בפרק "מגמות בצמיחת המשק"). לצד זאת, מסתמנת התמתנות בגידול בהיצע העבודה: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בקרב נשים עלה בשיעור מתון ביחס לשנים קודמות, ובקרב גברים נותר כמעט ללא שינוי (בדומה לשנים קודמות). האטה נרשמה גם בגידול האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (תרשים 15, שם) בשל שינוי בהרכב הגילים במשק - מגמה הצפויה להתעצם בשנים הקרובות.⁵ מכלול סימנים אלו מצביע, ככל הנראה, על התקרבות לתקרת התרחבות ההיצע של כוח העבודה.⁶ חשוב להדגיש כי המגמה בשנים האחרונות - עלייה בשיעור התעסוקה לצד ירידה בשיעור האבטלה (תרשים 1) - היא תופעה חריגה בהתחשב בשיעור הגידול המתון של התוצר, ונובעת משינוי בהרכב הביקושים במשק: מעבר מייצוא שנשען על ענפים בפריון גבוה לצריכה פרטית שנשענת על ענפים עתירי עבודה, המתאפיינים בפריון נמוך.⁷

תרשים 1. שיעור ההשתתפות בשוק העבודה ושיעור האבטלה

* ממוצע: רבעון שלישי של 2015-רבעון שלישי של 2016 | מקור: גלעד ברנד ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

4 התהדקות שוק העבודה (labor market tightness) מוגדרת כעלייה ביחס בין שיעור המשרות הפנויות לשיעור האבטלה, יחס גבוה מצביע על קושי של המעסיקים לאייש משרות פנויות. סימנים למגמה זו נמצאו גם בסקר החברות של בנק ישראל, שדיווח על עלייה מסוימת במחסור בעובדים מקצועיים בשנתיים האחרונות, בעיקר בענף הבנייה, המלונות והתחבורה והתקשורת.

5 זהו ביטוי לתהליך דמוגרפי הנובע מהזדקנות האוכלוסייה. הסיבה להתעצמות המגמה בשנים הקרובות היא שהשנתונים של ילידי שנות החמישים רחבים ביחס ליתר השנתונים המשתייכים לגילי העבודה.

6 שיעורי התעסוקה הנמוכים במגזר הערבי והחרדי מהווים פוטנציאל משמעותי נוסף לגידול בתעסוקה. עם זאת, מאחר ששיעורי ההשכלה באוכלוסיות אלו נמוכים יחסית או אינם רלוונטיים לשוק העבודה, תרומתם הפוטנציאלית לצמיחה מוגבלת - אלא אם יתלווה לכך גם שינוי בדפוסי הלמידה.

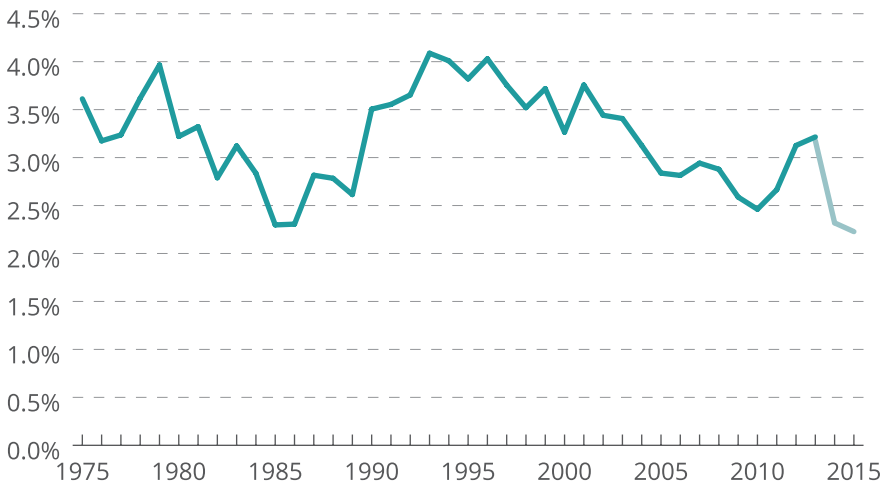
7 דיון וראיות לכך מוצגות בדוח השנתי של בנק ישראל לשנת 2015 (פרק ב', עמ' 43). הנתונים המוקדמים לשנת 2016 מצביעים על המשך המגמה.

ההתאוששות האטית בסביבה הגלובלית מקשה על המשק לחזור לדפוסי צמיחה מהירים יותר. המשק הישראלי קטן ופתוח ולכן מושפע מאוד מהצמיחה העולמית – ובפרט מהיקף הסחר העולמי, המשפיע על הביקוש לייצוא הישראלי.

במבט לטווח הארוך נראה כי הבעיות במשק אינן מחזוריות וזמניות, אלא נובעות מאתגרים מבניים. ניתוח של צמיחת התוצר לנפש מגלה שהצמיחה בשנים האחרונות נשענת על העלייה החדה והמתמשכת בשיעור התעסוקה, אך בד בבד חלה ירידה מסוימת בהשקעות במלאי ההון הפיזי והאטה בקצב הגידול של מלאי ההון האנושי. התרחבות התעסוקה היא מגמה מבורכת, אך שיעור התעסוקה אינו יכול לעלות עד אין קץ ועל כן יש לראות בה מגמה זמנית בלבד. הירידה בחלקה של האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים, לצד עליית משקלן של אוכלוסיות ששיעורי התעסוקה שלהם נמוכים יחסית ושהשכלתן נמוכה או אינה רלוונטית לשוק העבודה, עלולים להאט את קצב הצמיחה העתידי. לפיכך, בראייה קדימה יידרשו אפיקים חדשים שיתמכו בצמיחת המשק.

ההאטה בהשקעות במרבית ענפי הכלכלה מפתיעה לנוכח סביבת הריבית הנמוכה ומצבו הסביר יחסית של המשק. הסכנה בכך היא ירידה בפוטנציאל הצמיחה העתידי. מבחינת השקעה בתשתיות השנים האחרונות התאפיינו בגידול כללי (תרשים 2). העלויות חלו בעיקר בתחום התחבורה והאנרגיה, ולצד זאת נמשכה מגמת הירידה בהשקעות בתשתיות בתחום התקשורת. סך ההשקעות בתשתיות במשק כאחוז מהתוצר אינו גבוה ביחס לעבר (תרשים 3), ובכמה תחומים – במיוחד התחבורה הציבורית – רמת התשתיות עדיין נמוכה מהרמה במרבית המדינות המפותחות (בנק ישראל, 2015).

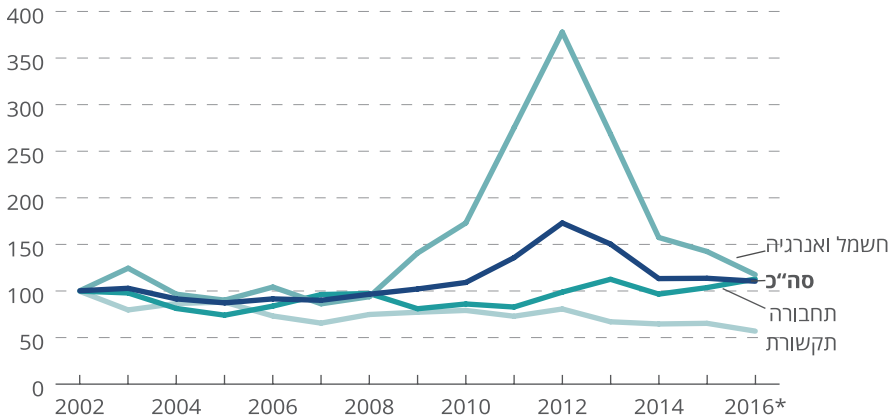
תרשים 2. ההשקעה בתשתיות כאחוז מהתוצר

* ההשקעה בתשתיות כוללת את ההשקעה בנמלי ים ואוויר ובתשתיות לתחבורה יבשתית, לתקשורת, ולחשמל ומים.

מקור: גלעד ברנד ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: דוח בנק ישראל לשנת 2014 (פרק ב', 54), החלק הבהיר מציין את עדכון הסדרה, שנערך בעזרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תרשים 3. ההשקעה בתשתיות לפי ענף מדד: שנת 2002=100

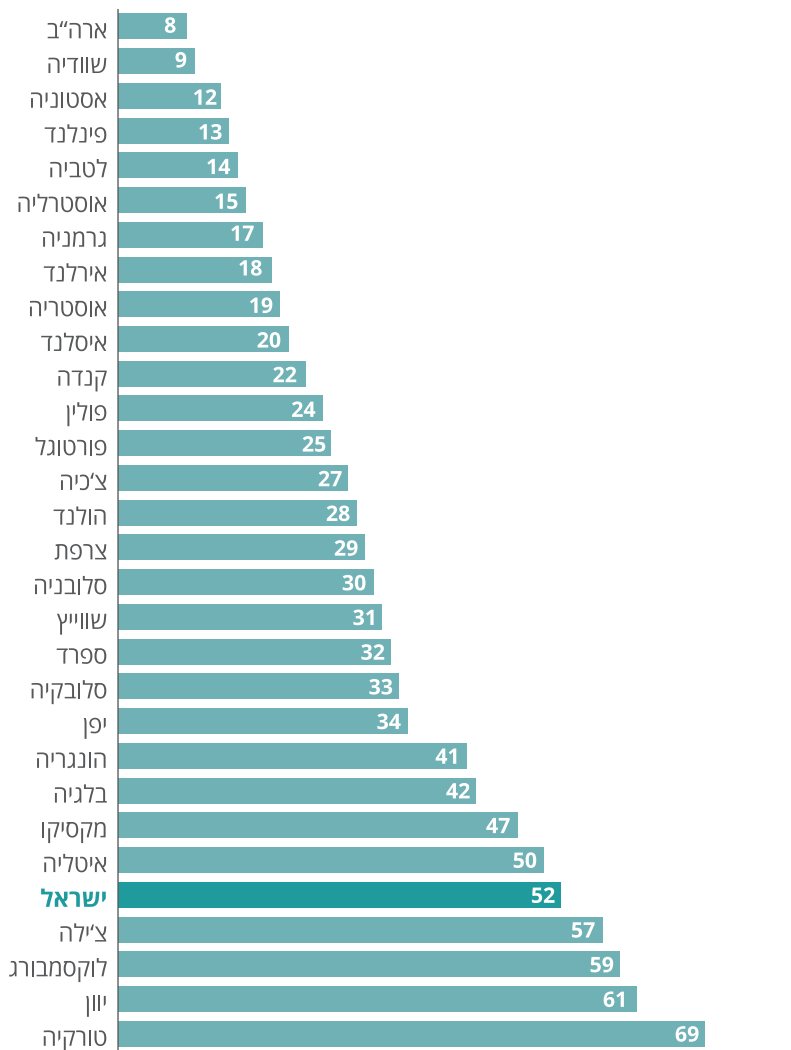
* המחצית הראשונה של השנה לעומת התקופה המקבילה דאשתקד.
מקור: גלעד ברנד ואבי וייס, מרכז טאוב | נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מנוע צמיחה אפשרי חשוב נוסף הוא שיפור באקלים העסקי. מדי שנה מפרסם הבנק העולמי את דוח *Doing Business*, המדרג את המדינות לפי רמת הקושי לנהל עסקים. ישראל מדורגת במדד זה במקום ה-52 הנמוך, וכמעט כל יתר מדינות ה-OECD מדורגות גבוה ממנה (תרשים 4). הדירוג הנמוך משקף את הצורך ליעל את תהליכי הביורוקרטיה, בעיקר בתחום הנדל"ן, סחר החוץ, רישום הנכסים ותחום תשלומי המסים. בתחומים אלו ישראל מדורגת בתחתית מדינות העולם, ונדרש בהם שינוי דרמטי שיסייע לתמוך בצמיחה מהירה יותר במשק.

לסיכום: במבט קדימה התמורות הדמוגרפיות מחייבות השקעה בתשתית הפיזית והאנושית, לרבות בקרב אוכלוסיות הגדלות בקצב מהיר. הגברת התחרותיות בסביבת העסקים המקומית, ייעול תהליכי הביורוקרטיה והסרת חסמי ייבוא יסייעו אף הם לצמיחת המשק בטווח הארוך.

הצמיחה החיובית במשק ומצבו הטוב של שוק העבודה מהווים כר פורה יחסית לקובעי המדינות להתמודד עם האתגרים הדמוגרפיים והמבניים הניצבים בפני המשק. ככל שקובעי המדיניות יקדימו ליישם מדיניות המבוססת על ראייה ארוכת טווח, כך יתאפשר ביתר קלות להבטיח צמיחה מאוזנת בעתיד ומיצוי מיטבי של הפוטנציאל הטמון במשק.

תרשים 4. מדד הקושי בעשיית עסקים, 2016 דירוג מדינות ה-OECD

מקור: גלעד ברנד ואבי וייס, מרכז טאוב

נתונים: World Bank Doing Business Index 2016

זרקור: העלייה בשכר הריאלי | גלעד ברנד

בשנתיים האחרונות נרשמה האצה בקצב גידולו של השכר הריאלי הממוצע, לאחר שנים של צמיחה אטית (תרשים 1). העלייה בשכר הריאלי מפתיעה לנוכח הצמיחה הנמוכה בפריזון העבודה בתקופה זו, ובהתחשב בעלייה בשיעורי התעסוקה בקרב עובדים בעלי כושר השתכרות נמוך. אם כן, מה הם הגורמים לעלייה בשכר הריאלי?

הניסיון ההיסטורי והספרות המחקרית מלמדים שגידול בשכר הריאלי – השינוי בשכר לאחר שמביאים בחשבון את השינוי במחירי הצריכה – קשור באופן הדוק לצמיחת הפריזון. השערה זו נשענת על ההכרה כי בשוקתחרותי שהיצע העובדים במוגבל, אפשר לצפות שרמת השכר של העובד תשקף את תפוקתו השולית.¹ גורם נוסף המשפיע על התפתחות השכר הריאלי הוא היחס בין מחירי התוצר (מחירי המוצרים והשירותים המופקים במשק) ובין מחיר השוק של מוצרי הצריכה.² יחס זה מביא לידי ביטוי את ההבדלים בין ערך תפוקת העובד מבחינת היצרן לערכו במונחי סל צריכה של משק בית טיפוסי. מאחר שהמעסיק והעובד ניצבים בפני מערכת מחירים שונה, השאלה "בכמה עלה השכר?" תלויה בנקודת מבטו של המתבונן. השכר הריאלי – שמשקף את התמורה מבחינת העובדים – תלוי בשינוי במחירי הצריכה, ואילו ערך השכר מבחינת היצרנים משתקף במחירי המוצרים והשירותים המופקים במשק, הנמדדים באמצעות מדד מחירי התוצר. לאורך עשורים רבים נותר היחס שבין מחירי התוצר למחירי הצריכה כמעט ללא שינוי, אולם בעשור האחרון התפתחו מדדי המחירים באופן שונה זה מזה, והשוני ביניהם קבע במידה רבה את התפתחות השכר הריאלי.

העלייה המהירה במחירי הצריכה ביחס למחירי התוצר בשנים 2009-2012 הביאה להאטה בתקופה זו בצמיחת השכר הריאלי (תרשימים 2 ו-3).³ החל מהרבעון האחרון של שנת 2014 חל שינוי במגמה, ומחירי הצריכה הוזלו ביחס למחירי התוצר. עקב כך השכר הריאלי האיץ את קצב גידולו. לעומת זאת, השכר מבחינת המעסיק

1 הפריזון אינו מייצג את התפוקה השולית אלא את התפוקה הממוצעת. אולם על פי הממצאים העומדים בבסיס הנחות היסוד של המודלים במסורת הניאו-קלאסית, ניתן לייצג את הייצור במשק באמצעות פונקציה מטיפוס קוב-דאגלס, שבה מתקיים יחס קבוע בין התפוקה השולית לתפוקה הממוצעת (פריזון העבודה). ביסוס להנחה זו נמצא למשל אצל Kaldor (1961).

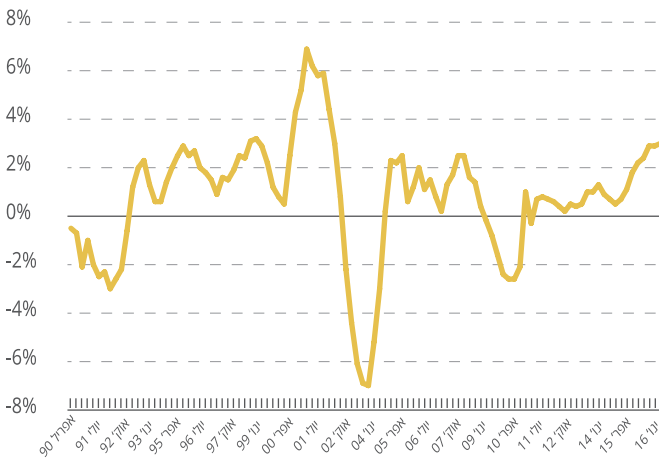
2 השערות אלו מעוגנות במודלים ניאו-קלאסיים של שוק העבודה, ראו למשל (Blanchard and Katz, 1997).

3 ברנד (2016) מציג ראיות לכך שהעלייה במחירי הדיור, ובמידה מסוימת גם התייקרות מחירי המזון, תרמו לעלייה ביחס שבין מחירי הצריכה למחירי התוצר.

עלה בקצב מהיר בשנים 2009–2012 אך מאז הוא בקיפאון מתמשך. המשמעות היא שהגידול הנוכחי בשכר נובע בעיקר מהזולה במחירי הצריכה ביחס למחירי התוצר, בעוד תשלומי השכר מבחינת המעסיק נותרו כמעט ללא שינוי. כלומר, חלה עלייה בערך התפוקה של העובד הממוצע בלי שחל גידול תואם בכמות המיוצרת (לעובד). הסבר זה יכול ליישב את הסתירה שבין הצמיחה האטית בפריון ובין העלייה הנוכחית בשכר הריאלי. ראיות לכך מוצגות גם בתרשים 4, המתמקד בטווח הקצר ומראה את קצב הגידול השנתי של הפריון לעובד⁴ לעומת קצב הגידול השנתי של השכר הריאלי והשכר במונחי היצור. מההשוואה עולה התמונה הבאה:

- הקשר (קצר הטווח) בין תשלומי השכר של המעסיק ובין הפריון נותר הדוק יחסית לאורך התקופה.
- עליית השכר הנוכחית נובעת מההזולה במחירים לצרכן ביחס למחירי התוצר ולא משיפור בפריון לעובד, שצמיחתו האטה בשנים האחרונות.

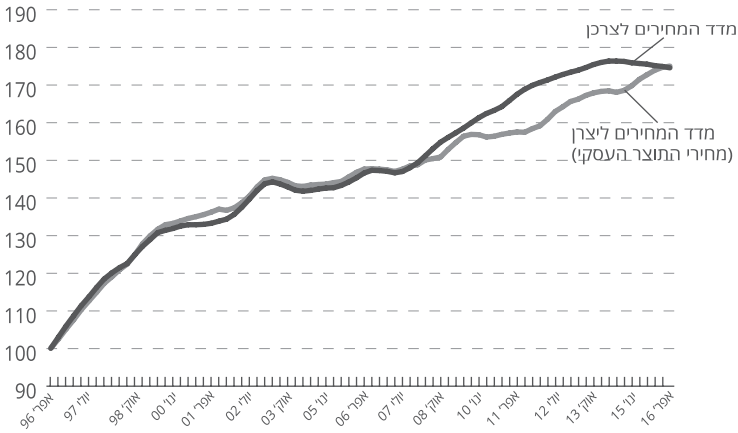
תרשים 1. קצב הגידול השנתי של השכר הריאלי השכר הממוצע למשרת שכיר, כלל המשק (ממוצע נע של 12 חודשים)

* נתון אחרון: יוני 2016 | מקור: גלעד ברנד, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

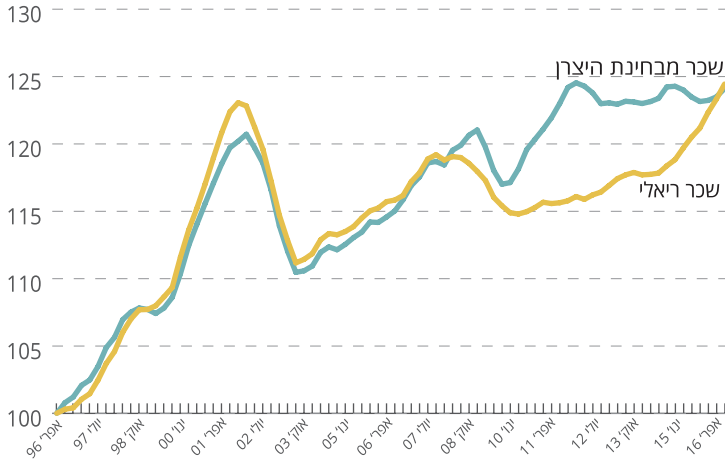
4 הפריון לעובד מחושב כאן כסך התוצר העסקי מחולק במספר משרות השכיר (במגור העסקי). אחד החסרונות בחישוב זה הוא שהוא אינו מביא בחשבון עובדים שאינם שכירים. עם זאת, קירוב זה מקובל ומופיע גם במקומות אחרים (התייחסות לסוגיה זו ניתן למצוא אצל ברנד, 2016).

תרשים 2. מדד המחירים לצרכן ומדד המחירים ליצור (מחירי התוצר העסקי)
נתונים רבעוניים, ממוצע נע של 4 רבעונים

* נתון אחרון: יוני 2016 | מקור: גלעד ברנד, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

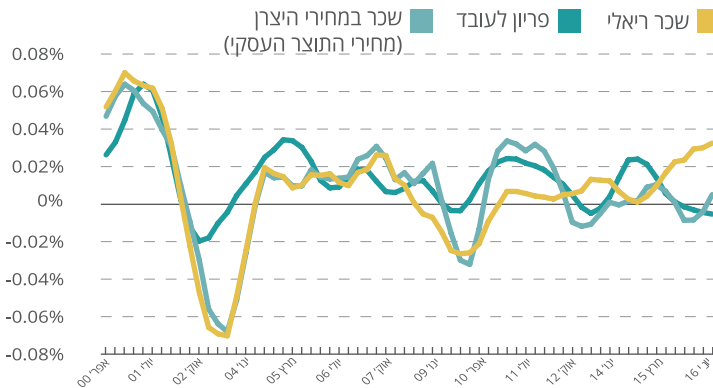
תרשים 3. השכר הריאלי והשכר מבחינת היצר (במחירי התוצר העסקי)
השכר הממוצע למשרת שכיר, המגזר העסקי, ממוצע נע של 4 רבעונים

* נתון אחרון: יוני 2016 | מקור: גלעד ברנד, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

תרשים 4. הקשר קצר הטווח בין הפריזון לשכר קצב הגידול השנתי של השכר הממוצע למשרת שכיר במחירי מדד המחירים לצרכן, מחירי היצרן והפריזון לעובד*

* נתון אחרון: יוני 2016 | המגזר העסקי (ממוצע נע של 4 רבעונים) | במהלך 2013 ובחודשים הראשונים של 2014 נרשם זינוק בפריזון העבודה, הזינוק נובע, בין היתר, מאופן הרישום החשבונאי של תחילת הפקת הגז ממאגר תמר ולא מגידול בתפוקה לעובד. היחלשות המתאם בין השכר לפריזון בשנה זו ככל הנראה נעוצה בכך.

מקור: גלעד ברנד, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

התרחבות שוק העבודה

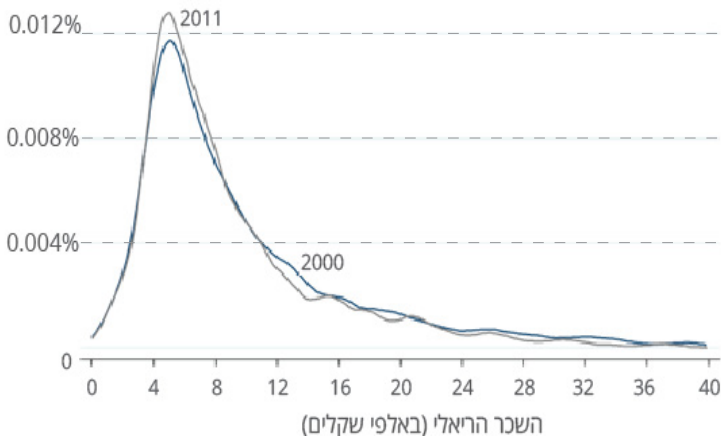
העלייה בשיעורי התעסוקה הביאה להצטרפות עובדים בעלי כושר השתכרות נמוך לשוק העבודה, וייתכן שבכך האטה הן את קצב הגידול של הפריזון והן את השכר הממוצע. עדות לכך ניתן למצוא בתרשים 5 המציג את התפלגות השכר בשנת 2000 בהשוואה לשנת 2011.⁵ בתרשים ניכר גידול ברובד הבינוני-נמוך של התפלגות השכר עם השנים. הצטרפות עובדים חדשים לרובד התחתון של שוק העבודה מאטה את קצב השיפור של השכר והפריזון, אך מנגד מגדילה את ההכנסה הממוצעת של משקי הבית ומאפשרת להגדיל את היקף הצריכה הפרטית.

תרשים 6 מציג השוואה בין השכר הממוצע לסך תשלומי השכר והצריכה הפרטית כאשר הם מחולקים בגודל האוכלוסייה. ניכר כי בשנים שחלה התרחבות בשוק העבודה, גדלה ההכנסה לנפש בשיעור גבוה מהעלייה בשכר הממוצע. כמו כן, ההכנסה והצריכה הפרטית לנפש המשיכו לגדול בשיעור דומה לאורך כל התקופה הנבחנת.

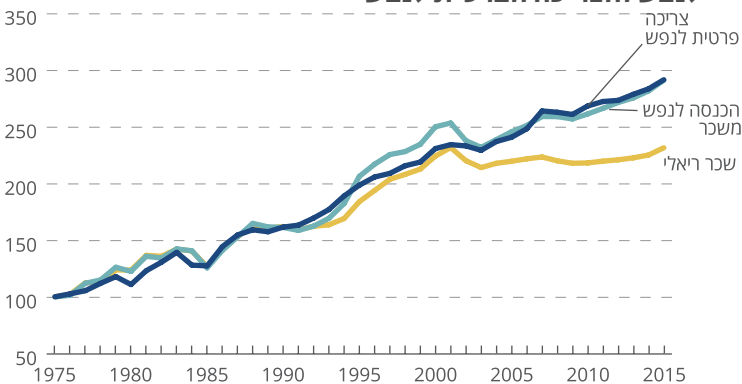
5 לאחר שנה זו נערכו שינויים בסקר ההכנסות שאינם מאפשרים השוואה לשנים מאוחרות יותר. ההשוואה נערכה עם שנת 2000 מאחר שבתקופה זו השכר הממוצע הגיע לשיא, ואחריו חלה האטה בקצב גידולו.

המסקנה העולה מכך היא שהעלייה בתעסוקה אמנם משתקפת בהאטה בקצב הגידול של השכר הממוצע, וסביר להניח שגם בקצב גידולו של הפריון, אך בפועל היא הגדילה את ההכנסה הפנויה של משקי הבית ותמכה בגידול בצריכה הפרטית. בשנים האחרונות העלייה בצריכה אף הייתה גורם דומיננטי בצמיחת התוצר. עם זאת, המשכה של מגמת הגידול בשכר תלוי גם בשיפור בפריון העבודה.

תרשים 5. התפלגות השכר הממוצע למשרת שכיר
התפלגות קרנל

תרשים 6. השכר הממוצע*, ההכנסה משכר הממוצעת לנפש והצריכה הפרטית לנפש**

* השכר הריאלי הממוצע למשרת שכיר ** סך תשלומי השכר וסך הצריכה הפרטית בחלוקה לגודל האוכלוסייה | מקור: גלעד ברנד, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

מקורות

בנק ישראל (2013), דוח בנק ישראל 2012.

בנק ישראל (2015), דוח בנק ישראל 2014.

בנק ישראל (2016), דוח בנק ישראל 2015.

ברנד, גלעד (2016), הקשר בין פרוץ העבודה לשכר במשק, נייר מדיניות מס' 04.2016, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

רגב, איתן וגלעד ברנד (2015), "הגורמים להתרחבות פערי הפריון בין ישראל ל-OECD: השוואה ענפית רב-שנתית", בתוך אבי וייס ודב צ'רניחובסקי (עורכים), דוח מצב המדינה - חברה, כלכלה ומדיניות 2015, עמ' 250-201.

Blanchard, Olivier and Lawrence F. Katz (1997), "What we Know and do not Know about the Natural Rate of Unemployment," *Journal of Economic Perspectives*, 11 (1), pp. 51-72.

Kaldor, Nicholas (1961), "Capital Accumulation and Economic Growth," in Freidrich Lutz and Douglas C. Hague, *The Theory of Capital*, St. Martin's Press, pp. 177-222.